

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN “ORTADOĞU” TOPRAKLARINDAKİ NÜFUZ MÜCADELESİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN ROLÜNE BİR ÖRNEK: ARABI PAŞA AYAKLANMASINA İNGİLİZ MÜDAHALESİ

Sevda ÖZKAYA*

Özet

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumunun, aydınlarının ve devlet adamlarının yeni fikirleri tartıştıkları bir dönemdir. Bu fikirler arasında özellikle “Ortadoğu” ya yönelik politikalarımızı etkileyenleri ise İslamcılık ve Milliyetçiliktir.

“Ortadoğu”, sınırları kesin olmayan bir bölgedir. Burada başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin ideolojilere yaklaşımları da değişkenlik göstermiştir.

Bölgede stratejik öneme haiz Mısır’da Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti, bu yüzyılda uluslararası bir boyut kazanmıştır. Arabi Paşa meselesi, “Ortadoğu” da hem ideolojilerin araç olarak kullanılmasına hem de İngiltere’nin bölgeye yönelik değişken politikalarına önemli bir örnektir. Arabi Paşa milliyetçi bir söylem benimsemekle birlikte Osmanlı Devleti’ne bağlılığını dile getirmiştir. Hidiv’in Avrupa devletleri ile olan ilişkilerine karşı Osmanlı Devleti’ni uyarmıştır. Ancak sonuç Arabi Paşa’nın asi ilan edilmesi ve Mısır’ın işgali olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Milliyetçilik, İşgal, İngiltere, Arabi Paşa.

Ottoman Empire’s Power Campaign on Middle East in 19. Century and An Example For The Role of Nationalism: English Intervention to Arabi Pasha Riot

Summary

19. Century was an era in which Ottoman people, intelligentsia and statesmen were arguing new ideas. Pan-Islamism and Nationalism were especially effecting the Middle East Politics.

Middle East is a zone that has no certain boundries. Here, western states’-especially England’s- approaches to the ideologies were showing variabilities.

Ottoman State’s authority in Egypt-that had a strategical importance in the area- acquired an international dimension in that century. Arabi Pasha issue is an important example for both using the ideologies as a tool and also for variable politics of England over the region. Arabi Pasha had a nationalist rhetoric and also pointed out his loyalty to Ottoman State. He warned Ottoman State about the Khedive’s relations with the European States. But the result was that: Arabi Pasha was declared as a rebellious and Egypt was occupied.

Keywords: Egypt, Nationalism, Occupation, England, Arabi Pasha.

Giriş

Mısır’da milliyetçi söylemlerin İbrahim Paşa zamanında başlamış olduğu kabul edilse de açık bir biçimde Mısırlı olmak vurgusu Sait Paşa dönemindedir. Çünkü Sait Paşa, Mısır’da Avrupa tesirine karşı durmuştur. Bölgede batılı tarzda gelişmeler İsmail Paşa’nın yönetiminde belirgin bir hal almıştır. Hidiv İsmail Paşa’nın hayali Mısır’ı bir Avrupa ülkesi haline getirmektir. Bu sebeple yabancı memurlara görev vermesi ve yüksek mevkilere getirmesi, bir süre sonra orduda ve halk arasında memnuniyetsizliklere yol açmıştır. İşte Avrupa’dan

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD. sozkaya@kastamonu.edu.tr

dünyaya yayılan milliyetçi söylemlerin Mısır'da başlatacağı hareketlenmelerin ilk işaretlerini de bu dönemde açıkça görmek mümkündür. Bunun yanı sıra 1871 yılında Mısır'a gelen Cemaleddin Efgani özgürlük ve demokrasi fikirleriyle Mısırlıların bu anlamda harekete geçmesinde etkili bir rol oynamış ve devrimci bir zümrenin oluşmasını sağlamıştır (Marsut, 1991; 71). “Mısır Mısırlılarıdır” sloganıyla kendisini ifade eden muhalif kesim 1879'da kurulan Vatan Partisi etrafında toplanmış ve bunların Arabi Paşa hareketine büyük etkisi olmuştur (Schöhl, 1981; 105-115).

Tevfik Paşa'nın hidivliği döneminde ise yönetimi sıkıntıya düşüren tek mesele sözünü ettiğimiz yeni fikirler ve muhalefet değil aynı zamanda İngiltere ve Fransa Devletlerinin müdahalesidir. Sultan Abdülhamit, Tevfik Paşa'yı değil Halim Paşa'yı Mısır Hidivliği'ne getirmek istemiş buna karşın Tevfik Paşa, İngiliz ve Fransız desteği alarak Mısır'ı idare etmeye çalışmıştır (Marsut, 1991; 70). Bu sıralarda mali bir buhran geçiren Mısır maliyesinin durumunu düzeltmek için bir takım tedbirler almak zorunlu hale gelmiştir. Böylece Hidiv'in talebi ve Fransa'nın teklifi üzerine 1880 başlarında oluşturulmuş bulunan Uluslararası Tasfiye Komisyonu'nun düzenlediği plan¹ ile mukabele kanunu lağvedilerek peşinen alınmış bulunan beş senelik vergilerin iadesi kararlaştırılmış ve birçok memur ve subay masrafların kısılması amacıyla açığa alınmıştır. Böylece muhalif kitlenin sayısı giderek artmıştır. İşte bu dönemde “Mısır Mısırlılarıdır” prensibi etrafında toplananlara Vataniler denilmiştir (Kartal, 2000; 91).

Mısır'da Arabi Paşa'yı milliyetçi muhalefetin lideri konumuna getiren meselesinin sebebi bahsettiğimiz iktisadi buhran neticesindeki hoşnutsuzluk olmakla birlikte bu sırada Harbiye Nazırı bulunan Çerkez Osman Rıfkı Paşa'nın hemşerilerini kayırması, Mısırlı askerlere karşı düşmanca davranmasıdır. Paşa'nın subayların terfisine dair çıkardığı kanun orduda kaynaşmaya sebep olmuştur. Bu kanunu protesto etmek amacıyla Miralay Ali Fehmi, Miralay Ahmet Arabi ve Miralay Abdül Hilmi Beyler bir istidanâme düzenleyerek Harbiye Nazırı Rıfkı Paşa'ya vermişler (15 Ocak 1881) ve bunun üzerine miralaylar tutuklanmıştır (İrtem, 1999; 59).

Subaylar Cihadiye Divânı'na saldırmışlar ve Arabi Paşa, Cihadiye Nazırı ile Hidivlik Dairesi Nazırı Yusuf Paşa'nın azlini istemiştir. Tevfik Paşa, Fransız ve İngiliz Konsoloslarının tavsiyeleriyle bu talepleri yerine getirmiştir. Böylece ayaklanma sona ermiş ardından Hidiv Tevfik Paşa, Arabi ve Ali Fehmi Beylerden İngiltere ve Fransa Konsoloslarına giderek genel asayişin sağlama hakkında teminat vermelerini istemiştir (4 Şubat 1881). Arabi meselesinin ilk merhalesi bu şekilde sona ermiş ve bu tarihten itibaren Arabi Paşa milliyetçilerin lideri durumuna gelmiştir (Mansel, 1998; 45).

1. Mısır'da Milliyetçi Hareketler Karşısında Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinin İzlediği Politikalar:

Mısırlı subayların haklarını koruyarak lider konumuna yükselen Arabi Paşa, Harbiye Nazırı'na gönderdiği mektupta, “*alayların tefrikinden maksadınız bizi öldürmek ve dolayısıyla bugünkü Cuma günü saat dokuzda Abidin Sarayı meydanında alayların bütünü toplanacak ve hayatımızı teminini talep edeceğiz*” diye görüşlerini bildirmiştir. Hidiv 15 Eylül 1881 tarihli telgraf ile Babıâli'ye durumu iletmiş diğer bir telgrafta da Babıâli'den Mısır'a yirmi tabur asker gönderilmesini istemiştir².

¹ BOA. A. DVN. MSR. MHM. d. No. 15, s. 85.

² BOA. İ. MTZ. 05, 22-998, 23 C. 1299. Ayrıca bkz. Sait Paşa, *Hatırat*, c. 1, Dersaadet, 1328, s. 72.

Eylül 1881 tarihinde Arabi Bey'in alayı birinci alay, birinci süvari alayı ve topçu alayı Abidin Sarayı meydanında toplanmışlardı. Talepleri doğrultusunda Riyaz Paşa kabinesi istifa etmiş ve bir nevi meşrutî idarenin tesisi şartıyla Şerif Paşa'nın başkanlığında yeni bir Heyet-i Nüzzar meydana getirilmiştir. Sultan Abdülhamit, Meclis-i Vükela itiraz etmesine rağmen mesela hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için Mısır'a Müşir Ali Nizami Paşa³ başkanlığında bir tahkik heyeti göndermiştir. Sultan'ın asıl gayesi Mısır'ın bu karışık durumdan faydalanarak verilmiş imtiyazları kısıtlamak ve Tevfik Paşa'yı azlederek yerine Halim Paşa'yı getirmektir (Güler, 2004; 56).

Heyetin Mısır'a gönderilmesinde Avusturya, Rusya ve Almanya'nın teşviki olmuştur. Zira bu devletler İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da artan nüfuzunu kırmak istemekteydiler. İngiltere ve Fransa'ya göre ise Osmanlı heyeti Kahire'ye giderek bu olayları yakından tetkik edebilirdi ancak her ne suretle olursa olsun Mısır'ın dahili işlerine müdahale etmemesi gerekirdi⁴. Nitekim Fransa Sefâreti baş tercümanı bu konudaki fikirlerini şöyle ifade etmiştir; *"Mısır'ın hâli çok karışık görünüyor şimdi hükümet bir Arap miralayın eline geçmiştir...bu iş pek nazik olduğu halde Babîâlice bir şeye teşebbüs olunmuyor. Tahkikatımıza ve Hazret-i Padişâhi'nin yanında bulunan bazı ümerâ-i askeriyenin bize verdikleri habere göre vükela istemedikleri halde Zât-ı Şâhâne Mısır'a asker sevki emelinde imişler... lâkin eğer vükelâ ... işbu asker sevkini tervic ederler ise çok yanlış yola girerler zirâ ol halde gerek biz Fransa ve gerek İngiltere fiilen meseleye müdâhâle etmeye mecbûr oluruz"*⁵. İşte Fransa ve İngiltere'nin doğu politikalarının değiştiğinin en açık ifadesi bu sözlerdir ki şimdiye kadar birbiri ile mücadele halinde olan iki ülke artık Osmanlı Devleti'nin en kıymetli parçalarından olan Mısır'ı tamamen ele geçirmek için birlikte hareket etmektedirler.

6 Ekim 1881'de Osmanlı heyeti⁶ İskenderiye'ye gitmiştir. Hidiv'i ziyaret ederek geliş sebebinin Hidiv'in otoritesini güçlendirmek olduğunu bildirmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde subaylar Hidiv'e itaat etmeye hazır bulduklarını ifade etmişlerdir⁷. Heyetin Hidiv'den habersiz gelmesinden Hidiv ve Heyet-i Nüzzar Başkanı Şerif Paşa memnun olmamışlardır. Böyle bir komisyonun gönderilmesi Mısır'ın muhtariyet haklarının ihlali anlamına gelmekteydi. Bu sebeple Hidiv ile Şerif Paşa, heyetin Arabi Paşa ve muhaliflerle temas etmemesine dikkat etmişler, heyet Mısır'a gelmeden subayları Kahire'den uzaklaştırmışlardır. Heyetin ziyaretinin uzamasından rahatsız olan Hidiv, İngiltere ve Fransa Konsoloslarına bu rahatsızlığını iletmiş bunun üzerine iki devlet İskenderiye Limanı'na birer harp gemisi göndermişlerdir. Harp gemilerinin İskenderiye'ye gelmesi üzerine Sadrazam Sait Paşa heyetin avdet etmesine karar vermiştir. Böylece heyet olumlu hiçbir netice elde etmeden İstanbul'a geri dönmüş (19 Ekim) ve ertesi gün harp gemileri de geri çekilmişlerdir. Böylece Abdülhamit'in Mısır siyaseti, İngiltere ve Fransa'nın girişimleri sonucunda kesintiye uğradığı gibi daha sonra bu devletlerin Mısır'a askeri müdahalelerine zemin hazırlamıştır. Bilindiği gibi Mısır'ın önemi özellikle Berlin Kongresi'nden sonra artmıştır ki İngiltere ve Fransa Berlin'de, Mısır'a müşterek müdahale hususunda anlaşmışlar, Padişah da Mısır'ı Kuzey ve

³ Ali Nizami Paşa Mekteb-i Mülkiye ve Sultani'de müdürlük görevlerinde bulunmuş ve daha sonra vezirlik rütbesiyle Teftiş-i Askeri Komisyonu'nda görev yapmıştır. Bkz. Ahmet Rasim, *İki Hatırat Üç Şahsiyet*, (Haz. İbrahim Olgun), İstanbul, 1976, s. 181.

⁴ BOA. Y. PRK. HR. 8-7, 1302 06 R.

⁵ BOA. Y. A. HUS. 168-59, 1298 10. 26.

⁶ Şurâ-yı Devlet üyelerinden Ali Fuat Bey, Padişah yaverlerinden eski sadrazam Ali Paşa'nın oğlu, Kadri Bey, Safer Efendi ve Seyfullah Efendi'den oluşan ve Ser Yaver-i Padişahi Ali Nizami Paşa başkanlığında bir heyet.

⁷ BOA. Y. PRK. BŞK. 5-9, 1298. Za. 8.

Orta Afrika’da İslam Birliği siyasetinin propagandası için üs kabul etmiştir. Padişah bu hadiselerden yararlanarak Mısır’da nüfuzunu güçlendirmeye teşebbüs etmiştir. Fransa’nın İstanbul elçisi Tissot, Padişah’ın Mısır’a heyet göndermekten amacının Hidiv’i azl ile yerine bir vali tayin etmek olduğuna inanmaktaydı. Böylece Fransa, İngiltere ile anlaşarak harp gemilerini İskenderiye’ye göndermişlerdir⁸.

Abidin Meydanı’nda gerçekleşen söz konusu olay neticesinde Şerif Paşa Kabinesi kurulmuştur (14 Eylül 1881). Bu kabinede askerlerden Mahmut Sami Paşa’nın (Barüdi) Harbiye ve Bahriye Nazırlığına atanması halk üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Böylece özgürlük döneminin başlamış olduğu inancı yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda Arabi Paşa taraftarları ile ilgili haberler Avrupa’da yayılmış, Vatan Partisi programı da Times gazetesinde neşredilmiştir (1 Ocak 1882)⁹. Bu programda milliyetçilerin Bâbîâli ile ilişkileri şu sözlerle açıklanmaktaydı; *“Vatan Partisi, Mısır hükümeti ile Bâbîâli arasındaki dostâne ilişkileri muhâfaza etmek ile Sultan Abdülhamit’i metbû‘, hâliye ve Müslümanların imamı olarak tanımaktadır... Aynı zamanda parti, elinden gelebildiğince hak ve imtiyazlarını muhâfaza edecek ve Mısır’ı da bir Osmanlı Eyâleti durumuna sokmak isteyenlere mukâvemet edecek. Dolayısıyla Mısır’ın dâhili istiklâlini garanti altında tutmak yolunda Avrupa ülkeleri ve bilhassa İngiltere’ye dayanacaktır”*¹⁰. Anlaşılacağı üzere Vatan Partisi, programında Sultan Abdülhamit’i ancak bir halife olarak kabul etmektedir. Asıl maksadı ise Mısır’ı bir Osmanlı Eyaleti olmaktan çıkarmaktır. Bu yolda İngiltere’nin desteğine müracaat edeceklerini açıkça ifade etmekle ise kaçınılmaz bir biçimde bölge üzerinde İngiltere’nin yürüttüğü işgal siyasetinin adımlarına zemin hazırlanmıştır. Bu sırada Fransız ve İngiliz murakıplarının bütçenin tetkik ve tasdik edilmesini Vataniler protesto etmiştir. Arabi’nin planı ile Meclis’ten bir heyet Hidiv’e müracaat etmiş ve Şerif Paşa kabinesinin istifasını istemişlerdir. İngiltere ve Fransa işe müdahale ederek Vatanileri korkutmak için Hidiv’e müşterek bir nota takdim etmişlerdir (7 Ocak 1882). Bu notada İngiltere ve Fransa resmen Hidiv’in muhafazasını temin etmişlerdir¹¹. Notanın resmi gazetede neşr olunması üzerine Hidiv ve hükümete karşı şiddetli bir muhalefet başlamıştır. Bâbîâli, İngiltere ve Fransa’nın Mısır’a doğrudan müdahalelerini protesto etmiştir. Hidiv nihayet Şerif Paşa kabinesinin istifasını kabul etmiş ve Mahmut Sami (Barudi)’yi hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Güldeş,1999; 54).

Yeni kurulmuş hükümette Arabi Paşa harbiye nazırı olmuş ve böylece Vataniler resmen iş başına geçmişlerdir (4 Şubat 1882). Barüdi Paşa kabinesi ilk olarak anayasanın ilanı ile uğraşmıştır. Yanı sıra Çerkez zabıtlar, Arabi Paşa tarafından terfiden mahrum bırakılmışlardır. Bunun yanı sıra Arabi Paşa’nın bütün Avrupalı memurları işten çıkarması üzerine İngiliz ve Fransız Konsoloslar, Arabi Paşa’nın Harbiye Nazırlığından istifa etmesini

⁸ BOA. HR. SYS. 57-46, 06. 07. 1882. Batılı devletlerin Mısır’da her şeye karışmaları ve Mısır’ı işgal planları içerisinde oldukları daha önceden Bâbîâli tarafından bilinmekteydi. Hatta bununla ilgili yazılar Avrupa’da gazetelerde neşredilmekteydi. Bkz. BOA. Y. PRK. MK. 1-47, 1298, BOA. Y. A. HUS. 170-132, 1299. 8. 13.

⁹ BOA. Y. PRK. BŞK. 6-24, 1299. S. 13.

¹⁰ Arabi Paşa, Times Gazetesinden Gregory isimli bir gazeteci ile yaptığı mülakatta programları ile ilgili olarak özellikle dört husus üzerinde durmuştur. Padişah’a bağlı olduklarını, İngiltere’nin Mısır’ı işgal edeceğine dair söylentilere inanmadıklarını belirtmiş ve bunun dışında çarpıcı tespitlerde bulunmuştur. Şöyle ki; *“...İngiliz askeri vatanına girercesine alkışlar ile kabul olunacakları efkârında bulunan İngilizler bir kerecik de Müslümanların vicdanlarını muayene edecek olurlarsa Müslümanlar için Hristiyan devleti tabisi bulunmak kadar büyük bir zulüm olmadığını anlayabilirler...”* bkz. BOA. Y. PRK. TKM. 4-63, 1299 M. 29. BOA. Y. A. HUS. 168-71, 1298. 11. 10.

¹¹ BOA. Y. PRK. HR. 6-8, 1299 S. 18.

istemişlerdir. Paşa'nın teklifi reddetmesi üzerine iki devlet, İskenderiye'ye donanma sevgiyle Babiâli'nin Mısır üzerindeki hukukun muhafazasını kararlaştırmışlardır. Oysa Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Mısır'da yabancı tebaa ile mesâlihinin muhafazası uluslararası hukuka göre Osmanlı Devleti'ne aitti. 25 Mayıs'ta Fransa ve İngiltere Konsolosları, Nazırlar Heyeti Başkanı Mahmut Sami Paşa'ya verdikleri notada Arabi Paşa'nın geçici olarak Mısır'dan uzaklaştırılması ve Heyet-i Nüzzar'ın istifasını talep etmişlerdir. Arabi Paşa da Hidiv'i itham ederek Halim Paşa'nın Hidiv tayin edilmesi için Babiâli'ye müracaat etmiştir¹².

Bu sırada Fransa Hariciye Nazırı Frecynet, zaman kazanmak amacıyla Mısır işlerini görüşmek için İstanbul'da bir Avrupa Konferansı toplanmasını teklif etmiştir (30 Mayıs)¹³. Teklifi bütün Avrupa ülkeleri kabul etmişse de Babiâli bir süre önce Mısır'a gönderilen Derviş Paşa heyetinin meseleyi halledebileceğini ileri sürerek konferansa lüzum görmediğini açıklamıştır¹⁴. Padişah, Avrupa ülkelerinin Mısır meselesine müdahale etmemesi için Hidiv'i azletmekten vazgeçerek meselenin dahili olduğunu göstermek bakımından Hidiv'in yönetim fonksiyonunu güçlendirme yoluna gitmiştir¹⁵.

Derviş Paşa heyetinin İskenderiye'ye ulaşmasından bir kaç gün sonra İskenderiye olayı meydana gelmiştir (11 Haziran 1882). Kendilerini güvende hissetmeyen Avrupalılar silahlanmışlardır. Bu ortamda Maltalılar ve Rumların yaşadığı bir mahallede bir Maltız ile yerli bir hamal arasında ücret yüzünden çıkan kavgada yerlinin bıçaklanarak öldürülmesi sonucu büyük bir sokak çatışması meydana gelmiştir (Farman, 1908: 306). Bu olay sırasında yerli ile yabancılardan iki yüz kişi öldürülmüştür. Bu kargaşa Avrupa'da, özellikle İngiltere'de büyük bir heyecan yaratmış ve Kahire'de bulunan konsoloslar Derviş Paşa'ya müracaatla kendisinden teminat verilmesini teklif etmişlerdir. Anlaşılacağı gibi söz konusu olay Mısır'ın işgal edilmesini hızlandırmıştır.

Konsolosların baskısı neticesinde Arabi Paşa çağırılıp emniyet ve asayiş için gereken teminat verilmiştir. Derviş Paşa, Hidiv ile beraber İskenderiye'ye ulaşmış ve kargaşayı kontrol altına almak gayesiyle Ragıp Paşa başkanlığında yeni Nazırlar Heyeti oluşturulmuştur. Bu heyette Arabi Paşa görevinde kalmıştır. Osmanlı Hükümeti 26 Haziran 1882 tarihinde Avrupa ülkeleri nezdindeki sefirlerine Derviş Paşa'nın Mısır'daki memuriyetini başarı ile tamamladığını, Hidiv ve idare heyeti arasında ittifak husulü ile Mısır'da asayiş durumunun tedricen iadesine yol açtığını bildirmiştir (Güler, 2004:58).

10 Temmuz'da Lord Dufferin, Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya verdiği notada yeni tabyalar inşa ve teçhizatından şikayetle durdurulmasını talep etmiş, Sultan Abdülhamit Hidiv'e istihkamat durdurulmazsa Hidiv ile Nazırların mesul tutulacaklarını ve bu türlü hareketlere devam etmelerinin İskenderiye'nin topa tutulmasına sebebiyet vereceğini bildirmiştir¹⁶. Oysa bu sırada Süveys'in Fransa ve İngiltere'nin eline geçmiş olduğu Osmanlı'ya bölgeden gönderilen mektuplarda iletilmiştir; "... burada Osmanlı olmayıp yukarıdan aşağıya on daneden ziyade İngiliz ve Fransız Bandırası vardır Süveys'den İsmailiye'ye kadar yer yer Fransız zırhlıları vardır ... Kanal'ın iki tarafı adeta istihkâmlar gibi yapılmıştır yalnız toprak eksiktir"¹⁷.

¹² BOA. Y. PRK. MK. 1-59, 1299.

¹³ BOA. Y. PRK. A. 3-11, 1298.

¹⁴ BOA. Y. PRK. PT. 1-150, 1299, BOA. Y. A. HUS. 169-115, 1299. 4. 14, BOA. Y. PRK. TKM. 4-94, 1299. Ş. 12.

¹⁵ BOA. Y. PRK. PT. 1-140, 1299.

¹⁶ BOA. Y. PRK. TKM. 4-84, 1299. B. 17. Ayrıca bkz. Sait Paşa, *Hatırat*, s. 77.

¹⁷ BOA. Y. PRK. SGE. 1-73, 1299. Ca. 4.

10 Temmuz'da İngiliz Amiralî tarafından Mısır Hükümeti'ne verilmiş ültimatom, Hidiv ile Derviş Paşa'nın başkanlığında akdedilen Nazırlar Heyeti toplantısında reddedildiği gibi İngiliz Donanması İskenderiye'yi topa tutarsa mukabeleye karar verilmiş ve Babiâli'ye bildirilmiştir. Mısır Hidivi ve Derviş Paşa Babiâli'ye gönderdikleri ortak telgrafta İngiliz Amiralinin kendilerine 24 saat mühlet verdiğini ve bu süre dolunca istediğini yapmakta serbest olduğunu söyleyerek tehdit ettiğini anlatmışlar ve hatta bu durumdan şehirde bulunan konsolosların haberdar edilmiş olmasından dolayı "*bütün memûrin-i ecnebiyenin vapurlara bindirilip bu tehdidin fiiliyatı tahakkuk ettiği sûrette vapurlarla limanın hâricine çıkmak istediği zaman*" bunu yapabilmeleri için fırsat verilmiştir. Ayrıca konsolosların limandan çıkmaları ile Mısır askerinin mukavemet etmelerine izin verilmeyeceğinden Hidiv ve Derviş Paşa'nın da Re'sü't-Tin Sarayı'ndan Remle Sarayı'na geçerek burada intizar-ı ahvâl olunması zarûridir denilmiştir¹⁸. Ancak (11 Temmuz) İskenderiye şehri topa tutulmuştur¹⁹. İngiliz Donanması karaya asker çıkaracağını ilan etmiş bunun üzerine Arabi Paşa'ya mukavemet etmesi için emir verilmiştir. Bu arada İngiliz askeri Resit-Tin sarayına çıkmış ve İngiliz Amiral bölgede Devlet-i Aliye askeri bulunmadığından buranın emniyeti için söz konusu hareketi yapmaya mecbur kaldığını ifade etmiştir. Âsâkir-i Şâhâne gelirse ülkeyi teslim edeceğini söylemiştir²⁰. Fakat Arabi Paşa asker toplamaya devam ettiğinden Hidiv kendisini Cihadiye Nazırlığından azletmiş, halk ve ulema ise Arabi Paşa'nın görevini sürdürerek ülkeyi müdafaa etmesini istemişlerdir. Arabi Paşa, Hidiv ile Derviş Paşa'nın İngilizlerle birleştiklerine dair Babiâli'ye telgraf göndermiştir. Arabi Paşa, Hidiv'in sarayını kuşattıktan sonra İskenderiye'yi tahliye ile Kâfrü'd-Davvar'a çekilmeye mecbur kalmıştır (Owen,1999:111).

2. Arabi Paşa'nın Asi İlan Edilmesi ve İngiltere'nin Mısır'ı İşgali:

İskenderiye'nin İngilizler tarafından bombalanmasının ardından Sadrazam Sait Paşa, Meclis-i Vükela'da önceden teklif ettiği gibi İstanbul Konferansı'na katılıp Mısır'a asker gönderilmesi meselesini sefirlerle görüşmüş, Babiâli'nin konferansa katılmasının zaruri olduğuna Meclis-i Vükela'yı ikna etmiştir. Sultan'ın endişesi başka meselelerin ve bu arada Trablusgarp'ın İtalya'ya verilmesinin de görüşüleceği bu konferansın yabancı müdahalesini meşrulaştırmasıydı (Karal, 2000: 94). Böylelikle Avrupa, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya ve Rusya, Mısır meselesini görüşmek üzere toplanmışlardır²¹.

Babiâli, Mısır üzerinde Saltanat-ı Seniyye'nin haklarının korunması ve statükonun muhafazası ile Mısır meselesinden başka hiçbir husustan söz edilmemesi esas çerçevesinde konferansta Devlet-i Aliye memuru bulundurulmasına karar vermiştir²². Bu memurun görevi Mısır'da bulunan yabancı konsolosların değişmesiyle İskenderiye'den donanmanın çekilmesi hususunda konferans heyetini ikna etmeye çalışmaktı. Bunun dışında hiçbir yetkisi yoktu. Osmanlı Hükümeti 23 Haziran'dan 14 Ağustos 1882'ye kadar devam eden İstanbul Konferansı'nın ilk dokuz toplantısına katılmamıştır. Konferansın birinci toplantısında İngiltere ve Fransa sefirleri Mısır meselesinin barış yoluyla çözülmesinin mümkün olmadığını ve 15 Haziran 1882 tarihinde bu konuda Babiâli'ye verilmiş olan müşterek notaya Devlet-i Aliye tarafından cevap verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Oturumun sonunda Mısır'a

¹⁸ BOA. Y. EE. 128-42, 22 Ş. 1299.

¹⁹ BOA. Y. PRK. PT. 1-108, 1299. Ş. 15.

²⁰ BOA. Y. EE. 128-32, 27. Ş. 1299.

²¹ BOA. Y. A. HUS. 165-71, 1297 S. 1, BOA. Y. PRK. HR. 6-28, 1299. B. 23.

²² BOA. Y. PRK. HR. 6-34, 1299. B. 28, BOA. Y. EE. 124-1,1299.

Asâkir-i Şâhâne'nin sevki hususunda ısrar edilmiştir. Konferansın 26 Haziran tarihli ikinci toplantısında altı büyük devletin her biri kendisi için Mısır'da herhangi bir bakımdan menfaat temin etmeyeceğini taahhüt ederek bir protokol imzalanmıştır. Üçüncü toplantıda (27 Haziran) devletlerin Mısır'a tek başına müdahale etmemelerine karar verilmiş fakat İngiltere sefiri Dufferin'in koyduğu "mücbir zaruret görülmediği takdirde" kaydıyla bu karar geçersiz hale getirilerek iki hafta sonraki İskenderiye bombardımanına zemin hazırlanmıştır (Marsut, 1991: 73).

Aynı toplantıda Babıâli'nin Mısır'a askeri müdahalesi için 15 Haziran 1882 tarihli müşterek notada kendisine yapılan davet ve söz konusu notada sayılan şartlar Babıâli tarafından kabul edilmiştir²³. Ayrıca İngiltere Sefiri tekrar Babıâli'den "Hidiv'in korunmasını ve Arabi Paşa'nın âsi olduğunu bildiren bir beyannâmenin hemen isdâr ve neşrini" talep ile aksi takdirde Asâkir-i Şâhâne'nin İskenderiye'ye kabulünü kesb-i müşkülât edeceğini ifade etmiştir²⁴. İşte İngiltere Hükümeti Asâkir-i Şâhâne'nin Mısır'a sevkinden önce bu beyannâmenin neşredilmesiyle Devlet-i Âliye ile kendi arasında bir askeri mukavele sağlamıştır²⁵.

Konferans sürerken İngilizler İskenderiye'yi işgal etmişlerdir. Böylece ara verilen konferans 15 Temmuz 1882'de tekrar toplanarak Babıâli'yi Mısır'a asker sevkine davet etmiştir. Bu askerin vazifesi Mısır'da asayiş iade ve asi fırkayı te'dip ile Padişah'ın hukuku ve Hidiv'in nüfûzunun iadesi ve Ferman-ı Hümâyûnların ahkâmını ihlal etmeyecek suretle Mısır ordusunun tensik ve tanziminden ibaretti²⁶. Konferansın kararına göre mezkûr asker Mısır'da üç ay kalacak eğer ikametinin uzatılması Hidiv tarafından istenirse Babıâli ile konferansa katılan devletlerin onayı alındıktan sonra bir müddet daha kalabilecekti. Padişah, Osmanlı askerinin Mısır'a sevkiyle beraber yabancı askerin oradan çekilmesini şart koşmuştur²⁷. İngiltere Hükümeti Padişah'ın teklifini reddederek Asâkir-i Şâhâne'nin Mısır'a sevki maddesini iki devlet arasında bir askeri mukavele akdine bağlamayı istemekteydi. Mısır'a asker sevki meselesi Babıâli ile İngiltere sefaretine bırakılmış oluyordu²⁸. Bu arada İngiltere Devleti'nin Süveyş Kanalı ve müştemilatı üzerinde tasarruf hakkı iddia eden beyanatları gazetelerde yer almaktaydı²⁹. Fransa, Babıâli'nin Mısır'a asker göndermesine karşıydı. Bunun nedeni Fransa'nın Cezayir ve Tunus'ta aynı gelişmelerin yaşanmasından duyduğu endişedir. Fransa Hükümeti, Mısır meselesi Devlet-i Aliye tarafından asker sevkine lüzum kalmaksızın barışçı yolla tesviye olunmasına rıza gösterecekti³⁰. Bu hususta Babıâli, Almanya'ya resmen müracaat etmiş ise de Almanya Hükümeti, Mısır'da statükonun korunmasından yana olmasına rağmen buna bir cevap vermemiştir³¹.

İngilizlerin İskenderiye'yi işgal etmesi üzerine Arabi Paşa, Mabeyn'e gönderdiği telgrafta Hidiv'in İngilizlerle birleşerek Müslümanlar arasında fitne çıkarmağa çalıştığını öne sürmüştür. Ayrıca ülkenin genelinde seferberlik ilan edildiği ve Mısır'da Saltanat-ı Seniyye'nin hukukunun muhafaza edileceğini taahhüt etmiştir. Gerçekten Mısır'ın farklı yerlerinden yirmi beş bin ayânın mührüyle elli mahzar Babıâli'ye gönderilmiştir. Arabi Paşa

²³ BOA. Y. PRK. PT. 1-122, 1299. N. 5.

²⁴ BOA. İ. MTZ. 05, 23-1052, 22 N. 1299.

²⁵ BOA. İ. MTZ. 05. 22-1043, 12 N. 1299.

²⁶ BOA. Y. PRK. BŞK. 5-49, 1299. S. 19.

²⁷ BOA. Y. A. HUS. 171-13, 1299. 9. 11.

²⁸ BOA. Y. EE. 84-53, 31-115, 1298.

²⁹ BOA. Y. PRK. PT. 1-131, 1299. L. S.

³⁰ BOA. Y. PRK. HR. 6-65, 1299. 30. Z.

³¹ BOA. Y. A. HUS. 169-68, 1299. S. 19.

daha önce de Babiâli'ye Hidivler ve Osmanlı'ya olan bağlılığı hakkında düşüncelerini şöyle açıklamıştır; "... Mehmet Ali Paşa'dan Hidiv-i sabık İsmail Paşa'ya kadar tek mil vükeâsıyla beraber dâima fikirleri Saltanat-ı Seniyye'den ayrılmak idi Cenab-ı Allahım birini muvaffak eylemedi ve inşallah bundan böylece muvaffak eylemez zira vükelâ-i sâbıkâ Riyaz Paşa ve diğerleri Devlet-i Âliye'den irtibatımız münkat olacak ve İngiliz ve Fransızlar Suriye kıtasını Mısır'a ilhak idüb Mısır'a istiklâliyet verecekler deyu tek mil ahâliyi ifsâda kalkışıyorlardı... biz Fransız İngilizlere teslim olmayacağız ... Padişahımıza halimizi beyan ettik ... anın üzerine İngiltere Konsolosu bana geldi (Ahmed Arabi Bey sen Mısır ülkesini gayb edersin ecnebi askeri buraya müdahale ede) dedi ben de cevâb olarak bizim umûmen Mısır mahvolur fakat siz müdâhale edemezsiniz biz sizi tanımayız bizim Halife-i Rûy-i Zeminimiz Sultan Abdülhamid'i tanırız dedim ..."³².

Mahzarların bazısında Hidiv'in azli ve bazısında Mahmut Sami Paşa'nın kabinesinin ibka edilmesi talep edilmekteydi. Bu sırada Arabi Paşa için Cuma hutbelerinde dualar okunmakta ve Mısır'da bir halk kahramanı olarak görülmekteydi. İstanbul'da halk Arabi Paşa'yı desteklemekteydi. İstanbul basını İskenderiye'nin bombalanmasını sert dille kınayarak İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmek niyetinde olduğunu belirtmişlerdir. Babiâli, Arabi Paşa'nın nüfuzunun artması üzerine sert ve uyarıcı bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Paşa Mısır'ın harabiyetinden sorumlu tutulmuş ve kendisinin "İngiltere ile Hidiv'in Mısır'ı temellük etmek istedikleri" hususundaki iddiasında yalancılıkla itham edilmiştir. Yazıda daha sonra Padişah, Arabi Paşa'yı İstanbul'a davet etmiş ve kendisine önceden irade ve evamir-i hümayunu hamilen iki mahsus vapur gönderdiği halde bu evamire itaat etmediğini hatırlatmıştır. Yazının daha sonraki paragrafında Padişah, bu emirlere itaat etmediği takdirde kendisini asi ilan ederek Mısır'dan sürmekle tehdit etmiştir. Sonunda Padişah, Arabi'ye "...Eğer akl-ı selim ashâbından isen buralarını iyice mülâhâza eyle ve bu serd olunan mütâlaata itibâr ederek evâmir-i seniyyeyi şehinşâhâneme imtisâl eyle" demektedir Arabi Paşa cevaben gönderdiği 7 Receb 1299 tarihli uzun arzıda Padişah'a inkiyad ve itaatini belirtmiş ve Mısır'daki olayların gelişmesini özetle anlattıktan sonra Hidiv Tefvik Paşa'nın azli ve "imtiyaz fermanları mücebince hareket edip emniyet-i urz ve mal ve can şartıyla Halim Paşa'nın yerine tayin etmesini" istemiştir³³.

Arabi Paşa'nın bu tutumu Padişah'ı Mısır'a asker sevkine dair İngiltere ile müzakereye mecbur etmiştir. Babiâli'nin Hidiv Tefvik Paşa'ya 23 Ramazan 1299 tarihlerinde gönderdiği hatt-ı hümayunda; "emniyet ve asâyişin îadesi için müdâhâle-i 'askeriye ile Mısır üzerindeki hakk-ı hâkimiyet-i Saltanat-ı Seniyye'nin teyidine lüzûm görüldüğünden fevk'âlâde komiserlikle Mahmut Server Paşa ve Asâkir-i Şâhâne kumandanlığına ise İbrahim Derviş Paşa'nın memur edildiği" bildirilmiştir³⁴.

İngiltere Hükümeti, Babiâli'nin Mısır'a asker sevkinden önce Padişah tarafından Arabi Paşa'nın asi olduğuna dair bir beyanname neşri kendileri ile bir askeri mukavele tanziminde ısrar etmiştir. Bu istek konferansta bulunan devletlerin murahhasları tarafından da desteklenmiştir (Marsut,1991: 73). Bunun üzerine konu İngiliz ve Osmanlı murahhaslar arasında müzakereye başlanmış nihayet 5 Eylül 1882 tarihinde murahhaslar askeri mukaveleyi imzalamışlardır. Bu mukaveledenin şartları şunlardır;

³² BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28. Ayrıca Mısır Hidivi Tefvik Paşa'nın istiklalini ilan etmek için ecnebilerle işbirliği içinde olduğuna dair bir başka jurnal için bkz. BOA. Y. EE. 116-6, 07. B. 1299.

³³ BOA. Y. EE. 116-13, 16 Ra. 1299.

³⁴ BOA. Y. PRK. A., 3-21, 1298. Za. 5.

“1. Osmanlı Hükümeti Mısır’a ordu sevk etmek niyetinde bulunduğu, mahalline gönderilecek birinci firkanın miktarını beş altı bin nefer olarak tayin eder ve ileride iki taraf arasında hasıl olacak ittifak mucebince bu askeri lazım gelen miktara iblağ eylemek salahiyetini muhafaza eder

2. Sevk olunacak Osmanlı askeri Port Said’e ve oradan Süveyş Kanalı’nda iki ordunun başkumandanları arasında yakın olunacak mahal veya mahallere gideceklerdir.

3. Her iki ordu kumandanları, Osmanlı askerinin askeri hareketi zamanı hakkında aralarında uyuşacak ve mezkûr asker münhasıran kendi başkumandanlarına tabi olacaktır

4. Mısır’da askeri tedbirler ittihazını icab ettiren esbap zail olunca iki taraf askeri Mısır’ı bir vakitte tahliye edeceklerdir

5. İki Ordu arasında kolayca haberleşmenin temini maksadıyla, her birinden diğer orduya mensup bir büyük zabıt bulundurulacak ve bu iki büyük zabıt aynı rütbeyi haiz olacaktır”³⁵.

Sultan Abdülhamit bu mukavelenin imzalandığı gün İngiltere sefirini Mabeyn’e çağırıp izahat aldırttıktan sonra mukaveleyi tasdik etmeyi reddetmiştir. Aynı zamanda Mısır’da İngilizlere karşı mücadele vermekte olan Arabi Paşa’yı da asi ilan etmiştir (6 Eylül 1882)³⁶. Ancak Sultan’ın bu davranışı İngiltere’nin Mısır’da işini kolaylaştırmıştır. Zira Babîâli adeta Mısır halkının milli ve dini hislerine karşı durmuştur. Arabi Paşa’nın askeri hazırlıklarını sürdürmesi üzerine Hidiv, Paşa’yı Harbiye Nezaretinden azletmiştir. 20 Ağustos 1882 tarihinde ise İngilizler Port Said ile İsmailiye’yi ele geçirmişlerdir³⁷. Bunun üzerine Arabi Paşa kuvvetlerini Tellü’l-Kebir ordugahına sevk etmiş, 13 Eylül’de İngiliz ordusu buraya yürüyerek Arabi’nin ordusunu bir iki saat içinde dağıtmıştır. Paşa Kahire’ye kaçmış ve iki gün sonra Kahire’ye girmiş olan General Wolseley’e teslim olmuştur (Sinafiri, 1993:150-152).

Sonuç

Avrupa Devletleri’nin Şark ve Mısır meselesine yönelik izledikleri sömürgeci siyaset bütün Osmanlı ve Avrupa coğrafyasını kargaşaya sürüklediği gibi devletlerarası antlaşmalar, dostluklar ve işbirliklerinde de yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu açıdan 1882 senesi oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştur. Almanya’nın dünya siyasi platformuna etkili bir biçimde girmesi Mısır meselesinde izlediği siyaset ve Avrupalıların Şark ülkeleri ve halkları hakkında düşünceleri konusunda bir Papaz gazetesinde derc olunan bir mektupta yapılan tespitler oldukça dikkat çekicidir;

“1882 senesi iktâr-ı Şarkıyye hakkında memnûn ve mesûd bir sene ‘add olunamaz zira Mısır meselesi sene-i merkûme içinde tevellüd ve sene-i merkûme içinde tevsi’i etmiş ve sene hitam bulduğu halde hale hâlâ çare bulunamamıştır ve Avrupa Devletleri’nin bir takım hafî makâsıd ve mütalâ’atı üzerine ve iki yüzlüce hareketlerine nazaran meşru ve ‘adl ve hakkâniyete muvâfık bir sûrette bundan böyle dahi hal ve tesviyesi me’ûl değildir velhasıl memâlik-i şarkıyye için ilâm ve iktâr zamanı başlamış demektir. 1882 senesi afâki politikada hissolan vukûâtın önünü alamayacak gibi görünmektedir beyne’l-düvel hidmât vukû’una sebep olacak olan politika-i umûmiye-i hâzırânın muharriki mösyö Bismark’dır müşarünileyh devletlerin her birini birer sûretde iğfâl ve işgâle müsâiddir ez-cümle Avusturya’yı Bosna ile Hersek’e, Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi’ni Tunus’a ve Fransa, Devlet-i Aliye ve Rusya ile

³⁵ BOA. Y. EE. 127-34, 09 R. 1300.

³⁶ BOA. Y. PRK. SRN. 1-71, 1300. M 25.

³⁷ BOA. Y. EE. 124-44, 24 N. 1299.

münâsebatını ihlâl etmek üzere İngiltere'yi Mısır'a sevk eden bütün diplomat-ı müşarünileyhdir Almanya'nın serbest-i harekât ve teşebbüsâtını bir kat daha temin için müşarünileyh vâkıa Rusya'ya dahi Diyarbekir'e ve Basra'ya doğru sevk etmeye çabaladıysa da Rusya bu teşebbüsün encâmında büyük bir vehâmet eylediğine ve Ararat Dağı gibi bir hâkim noktaya mâlik ve mutasarrıf olduğu cihetle eli altında bilip ne vakt olsa zabt ve istilâ edebileceğinden emin olduğu ve benâberin te'cil-i ilhâkına lüzûm görmediği işbu memleketleri Almanya'nın tasavvuratına karşı tavizati kâfi addetmediğine mebni müşarünileyhin iğfâlatına kapılmamışdır şu hâle nazaran sulh ve selâmet yalnız itibari olarak devam ediyor demek olub filhakika her devlet komşusunun üzerine hücum edebilmek için fırsat gözetip hâfiyen bu hücûmun esbâbı ve vesâilini ikmâl ile meşguldür... şark ahâlisinin efkâr ve hissiyatına gelince bunlar Avrupaluların arzu ve tasavvur ettikleri fütûhata öyle elleri bağlı kabul edecek gibi görünmemektedirler filhakika Bâbîâli malûm olan ferd-i ihtiyâti ile büyük bir metânet ve mekâret ve hayâtiyet göstermektedir... tekmil iktâr-ı şarkıyyede mukâvemet arzuları bir seyyâre gibi kalbden kalbe sirâyet etmektedir günden güne terâkki edeceği bedihi olan işbu arzu-u umûmiyi Avrupaluların nazâr-ı itibâra almaları gerekmektedir. Şark ahâlisi esârete dâimi sûrette teslim ve itaat edemezler rüzgara tesâdüf eden kamış gibi eğilir bükülürler ise de bir gün olsun yine davranıb kalkarlar. Avrupa meçhûliyet âlemine kendini atmazdan evvel isitihsâline say' eylediği makâsıd-ı namûsu düveli isitikâmete ve şîâr-ı 'adl ve hakkâniyete muvâfık mıdır değil midir ve ale'l-husus bazı milel-i şarkıyyeyi şimdi altında buldukları kuyûd-u idâreden itlâk ile bütün bütün Avrupa usûlüne tatbikan idâre-i ettiği halde ahâli-i şarkıyyenin sahihen saadet haline mi hizmet etmiş muhâkeme-i vicdânına müracaatla bir kere buralarını tefekkür ve mülâhaza etmesi muktezâ-i insaf ve hükümetdendir... Avrupa tarzında nizâm ve intizâm ve itaat şark ahâlisince muhaldır. Bir vakitte şarklıları Avrupalı etmek Avrupa aklâmı halkası gibi mesnede koymak mümkün değildir. Şarklılar şarklıdırlar ve daima şarklı kalacaklardır bunlar iyi dost ve iyi komşu olabilirler bunları tabiatlarına mugayir bir idâre ve hükümet tahmiliyle sulh ve itilaf kabul etmez surette kendimize düşman etmekte mani yokdur şark kendisinde en vâsi ve en pederane ve müsâmahakârane bir serbesti-i câri olan bir memleketdir. Şark ahâlisi her istediğini yapmaya alışmışdır Avrupa'da kendilerini hâmi-i serbesti 'addeden devletlerin tebâlarına güyâ bahş ve 'itâ eyledikleri usûl ve kâide tahtına alınmış ve bir takım teşrifâtiyeye gark edilmiş olan serbestiyi bunlar bir vakitte anlayamazlar... velhâsıl 1882 senesi fenâ başlamış ve fenâ geçmiş ve fenâ sûrette hitâm bulmuştur...³⁸”.

Bu sözlerden açıkça anlaşılacağı üzere dönemin güçlü Avrupa Devletleri, emperyalist emelleri doğrultusunda bir takım politikalar belirlemişler ve doğunun zengin kaynaklarından olabildiğince faydalanmak için denge siyaseti izlemişlerdir. Söz konusu dönemin uluslararası politikasının bu yönde belirlenmesinde Bismark'ın inkâr edilemez bir rolü olmuştur. Genel olarak yapılabilecek bu çıkarımlar tabii ki Mısır için de geçerlidir. İngiltere gerçekten de Mısır'ın gerek yöneticileri gerek halkı ve gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı doğru zamanlarda doğru hamleler yapmış olması sayesinde bölgeyi rahatlıkla ele geçirmiştir.

Yukarıda verdiğimiz belgede şark ahâlisinin hiçbir zaman tam olarak yönetim altına alınamayacağı tespiti ise yine Mısır meselesinde kısmen doğru kabul edilebilir. Nitekim uzun yıllar boyunca Mehmet Ali Paşa'nın baskıcı yönetimi altında ezilmiş olan köylü halk, işgal karşısında ciddi bir direniş göstermemiş ancak bir takım yetkilere sahip olan Arap subaylar,

³⁸ BOA. Y. PRK. TKM. 5-10, 1300 S. 25. Ayrıca bkz. BOA. Y. PRK. EŞA. 4-32, 1301. L. 1.

Arap milliyetçilik hareketlerinin de etkisi ile işgale ciddi tepki gösteren tek unsur olmuştur. Sonuç olarak 19. yüzyılın son çeyreği Emperyalist Devletlerin birbirleri ile mücadele etmeleri ile şekillenmiştir ve bu mücadelenin sebebi yeni pazarlar elde etmektir. Osmanlı Devleti'nin tüm bu gelişmeler içerisindeki yeri ise sadece yine bu devletlerin koruyuculuğunu sağlayarak toprak bütünlüğünü korumaya çalışmak olmuştur. Ancak Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikası da Avrupa için yine bu dönemde sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Birinci Elden Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

(*Sadaret Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemi Mısır Mühimmesi* (A. DVN. MSR.

MHM.)

BOA. A. DVN. MSR. MHM. d. No. 15, s. 85.

(*İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ. 05.)*

BOA. İ. MTZ. 05, 22-998, 23 C. 1299.

Yıldız Tasnifi

BOA. Y. PRK. HR. 8-7, 1302 06 R.

BOA. Y. A. HUS. 168-59, 1298 10. 26.

BOA. Y. PRK. BŞK. 5-9, 1298. Za. 8.

BOA. HR. SYS. 57-46, 06. 07. 1882.

BOA. Y. PRK. MK. 1-47, 1298

BOA. Y. A. HUS. 170-132, 1299. 8. 13.

BOA. Y. PRK. BŞK. 6-24, 1299. S. 13.

BOA. Y. PRK. TKM. 4-63, 1299 M. 29.

BOA. Y. A. HUS. 168-71, 1298. 11. 10.

BOA. Y. PRK. HR. 6-8, 1299 S. 18.

BOA. Y. PRK. MK. 1-59, 1299.

BOA. Y. PRK. A. 3-11, 1298.

BOA. Y. PRK. PT. 1-150, 1299

BOA. Y. A. HUS. 169-115, 1299. 4. 14

BOA. Y. PRK. TKM. 4-94, 1299. Ş. 12.

BOA. Y. PRK. PT. 1-140, 1299.

BOA. Y. PRK. TKM. 4-84, 1299. B. 17.

BOA. Y. PRK. SGE. 1-73, 1299.

BOA. Y. EE. 128-42, 22 Ş. 1299.

BOA. Y. PRK. PT. 1-108, 1299.

BOA. Y. EE. 128-32, 27. Ş. 1299.

BOA. Y. A. HUS. 165-71, 1297 S. 1

BOA. Y. PRK. HR. 6-28, 1299. B. 23.

BOA. Y. PRK. HR. 6-34, 1299. B. 28

BOA. Y. EE. 124-1,1299.

BOA. Y. PRK. PT. 1-122, 1299. N. 5.

BOA. İ. MTZ. 05, 23-1052, 22 N. 1299.

BOA. İ. MTZ. 05. 22-1043, 12 N. 1299.

BOA. Y. PRK. BŞK. 5-49, 1299. S. 19.

- BOA. Y. A. HUS. 171-13, 1299. 9. 11.
BOA. Y. EE. 84-53, 31-115, 1298.
BOA. Y. PRK. PT. 1-131, 1299. L. S.
BOA. Y. PRK. HR. 6-65, 1299. 30. Z.
BOA. Y. A. HUS. 169-68, 1299. S. 19.
BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28.
BOA. Y. EE. 116-6, 07. B. 1299.
BOA. Y. EE. 116-13, 16 Ra. 1299.
BOA. Y. PRK. A., 3-21, 1298. Za. 5.
BOA. Y. EE. 127-34, 09 R. 1300.
BOA. Y. PRK. SRN. 1-71, 1300. M 25.
BOA. Y. EE. 124-44, 24 N. 1299.
BOA. Y. PRK. TKM. 5-10, 1300 S. 25.
BOA. Y. PRK. EŞA. 4-32, 1301. L. 1.

Tetkik Eserler

- FARMAN, Elbert E., *Egypt and Its Betrayal: An Account of The Country During The Periods of İsmail and Tewfik Pashas and How England Acquired A New Empire*, New York, The Grafton Press, 1908.
- GÜLER, Zeynep, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul, 2004.
- GÜLDEŞ, Dilek, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- İRTEM, Süleyman Kâni, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri(1856-1861)*, c. VI, T.T.K., Ankara, 2000.
- MANSEL, Philip, *Sultanların İhtişamı 1869-1945 Orta Doğu Hükümdarları*, (Çev. Nigar Alemdar), İstanbul, 1998.
- MARSUT, Afaf Lütfi es-Seyid, *A Short History of Modern Egypt*, Cambridge University Press, London, 1991.
- OWEN, Roger, "Egypt and Europe: From French Expedition to British Occupation", *The Modern Middle East*, London-New York, 1999, s.111-130.
- SCHÖLH, Alexander, *Egypt for The Egyptians The Socio-Political Crisis in Egypt 1878-1882*, Published for The Middle East Centre St. Antony's College, Oxford, Ithaca Press, London, 1981.